

OHLÉDNUTÍ ZA PROFESSOREM JANEM HELLEREM

(22. dubna 1925 – 15. ledna 2008)

V sobotu 26. ledna 2008 proběhlo v evangelickém kostele U Salvátora v Praze smuteční shromáždění, při němž se nejbližší rodina, přátelé, bývalí kolegové a studenti, představitelé akademické obce, duchovní i řadoví členové Českobratrské církve evangelické, stejně jako zástupci širší ekumenické veřejnosti rozloučili s emeritním profesorem Evangelické theologické fakulty University Karlovy Janem Hellerem. Již z pouhého výčtu těch, kdo se při této příležitosti sešli, je zřejmé, nakolik pestré bylo jeho působení a celoživotní směřování.

Jan Heller vystudoval protestantské bohosloví, filosofii a češtinu v Praze a švýcarské Basileji. Pouhá životopisná data však nevyplývají o míře jeho erudice bez zbytku: s lehkostí sobě vlastní byl takřkajíc „doma“ též v diskursu religionistiky, tzv. staré orientalistiky, semitské a klasické filologie či srovnávací lingvistiky. Byl zkrátka příslušníkem jedné z posledních generací encyklopedicky vzdělaných učenců. A jako dítě z kantorské rodiny byl navíc obdařen nesporným talentem zúročovat dosažené vědomosti nejen v rámci vědecké práce, ale možná ještě výrazněji při své pedagogické činnosti na platformách oficiálních i neoficiálních a při nesčetných přednáškách, na něž byl bez ustání zván (nejen) českobratrskými sbory a spolky.

Jan Heller začal působit na někdejší Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (současné Evangelické theologické fakultě University Karlovy) v Praze na podzim r. 1950. Zprvu zde pracoval jako lektor hebrejštiny, k níž posléze přibyl také řečtina a latina. Vrozené jazykové nadání ho o něco později přivedlo do komise, která téměř po dvě desetiletí připravovala nový ekumenický překlad bible do češtiny. Koncem šedesátých let vzrostlo Hellerovo renomé na mezinárodní úrovni: r. 1966 přichází pozvání do Berlína, kde další dva roky přednáší jako hostující docent na Humboldtově uni-

versitě (tehdejší Německá demokratická republika) a na Kirchliche Hochschule (někdejší Západní Berlín). Intenzivní kontakty s akademickými a církevními kruhy v této tradičně protestantské zemi pak udržoval prakticky až do smrti. Kromě spolupráce s berlínskou Biblickou společností na vydávání komentářové řady ke Starému zákonu (*Altes Testament mit Erklärungen*) o tom svědčí i několik Hellerových monografií publikovaných místními nakladatelstvími. Po návratu z Berlína se na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě ujal vedení katedry religionistiky, a to nejprve jako docent a od r. 1970 jako profesor. O sedm let později mu byla svěřena katedra Starého zákona. Imenování do této funkce mu umožnilo plně se věnovat oboru, k němuž měl odjakživa nejvtělejší vztah. Po svém emeritování v r. 1992 Jan Heller pokračoval ještě nějaký čas ve výuce, a to nejen na své *alma mater*, ale mimo jiné také na Katolické theologické fakultě University Karlovy v Praze. Kromě pedagogické činnosti se však s neutuchající pílí i nadále věnoval badatelské činnosti, již ukončila až jeho smrt.

Pro Hellerovo působení v roli biblického theologa byly př značně zejména dvě věci. Především osobitým způsobem rozvíjel podněty, které mu prositědkoval zakladatel protestantské neootodoxie Karl Barth. Znal se s ním osobně, neboť během studií v Basileji měl příležitost navštěvovat jeho přednášky a semináře. Skaním barthiánem se přesto nikdy nestal: bytostně, z reformačních důrazů vyrašťající přesvědčení, že „biblická zvěst čloověka infikuje svobodou vůči jakékoli předposlední autoritě“ – jak s oblibou říkal –, mu pomáhalo zachovat si střízlivý, vpravdě kritický přístup i k velkolepým konstrukcím křesťanské věrouky. Jinými slovy, v jeho optice musela mít věinnost heslu *sola Scriptura* trvalý primát i nad sebezdaňiljší dogmatickou reflexí víry. S tímto předpokladem pak úzce souviselo i to druhé, co bývalo typické pro Hellerovu práci starozákonníka: uplatňováním celé škály odborných vykladačských postupů se napořád snažil nechat promlouvat kerygma biblického textu. Metodickým úsilím tohoto typu se bránil jednak pokusem zužovat daný obor na pouze historickou, dějinně-náboženskou, literární, strukturálně-analytickou či jinou kritiku, jednak svodu zjednodušovat posláni exegety na prvoplánový naivismus fundamentalistů. Celoživotním vodítkem na této cestě mu byl zejména odkaz jeho učitele a zakladatele tzv. pražské školy starozákonní vědy, Slavomila Citbora Daňka.

V českém kontextu pak možná ještě významnější úlohu sehrál Jan Heller pro jinou akademickou disciplínu, totiž vědu o náboženství. Nadlouho se totiž stal jediným vysokoškolským religionistou v celé republice, který byl do této funkce oficiálně jmenován soudobými, rozvíjení daného oboru v marxistickém duchu nepřejícími úřady. Již koncem šedesátých let formuloval svou originální hypotézu o původu náboženství. Označoval ji jako teorii responsivní, neboť důvod vzniku jednotlivých náboženských útvarů – s výjimkou křesťanství osvobozujícího v jeho pojetí od přirozené náboženskosti – v její optice spatřoval v projekci různých lidských odpovědí po smyslu na absolutní horizont. V sobě vlastní synchronní perspektivě se tedy v této tezi pokusil skloubit důrazy protestantské neortodoxie s pozicemi „pravého“ křídla existencialismu a zároveň reagovat na výzvu ze strany novodobé kritiky náboženství. V sedmdesátých letech se navíc kromě všeobecné teorie náboženství začal hlouběji věnovat náboženským kulturám starověkého Předního východu, k nimž měl – vzhledem ke svému celoživotnímu zaměření na problematiku Starého zákona – odborně nejbliže. V monografii *Starověká náboženství* (1978; 1988²) – studenty občas přezdívané „Hellerův telefonní seznam bohů“ – se mu podařilo nastínit ucelený obraz náboženské situace ve východním Středomoří před nástupem hellénismu. Systematické srovnávání starozákonních tradic s mimobiblickými látkami mu kromě jiného poskytlo základnu pro formulování konceptu tzv. demytizace předoorientálních náboženských daností v theologické perspektivě Izraele. Heller tak rozvinul podnět svého německého kolegy a přítele Wernera H. Schmidta. Oba při tomto počínu inspiroval novodobý interpretační zápas Rudolfa Karla Bultmanna o posízení biblického kérygmatu, označovaný jako tzv. demytologizace. Rozvoji historického diskursu religionistiky pomáhaly též Hellerovy literárně zdařilé prvopřeklady některých mimobiblických starosemitských textů do češtiny. Ani v pozici religionisty ho však nikdy neopouštěla snaha řešit otázky motivované theologicky. Zřetelné to bylo z jeho pokusů porovnávat stěžejní důrazy jednotlivých světových náboženství, jimž zasvětil nejen řadu odborných a popularizačních článků, ale zejména své fakultní přednášky a seminární četby. V tomto ohledu byla mezi jejich posluchači pověstná především Hellerova „slabost“ pro komparování biblické tradice s čínským taoismem, nepochybně inspirovaná obdobnou snahou židovského filosofa Martina Bubera. k jehož důrazům se coby theolog náboženství opětovně hlásil. Ihned po vzniku

Československé (dnes České) společnosti pro studium náboženství se Jan Heller stal v dubnu 1990 jejím prvním předsedou.

Vzhledem k jeho hlubokém zakotvení v křesťanské tradici, již propustovala nezvyklá citlivost vůči posledním otázkám lidského bytí, mohl snad právem vyslovit názor, že ukončením své vežejší pouť nebyl zaskočen. Snad se příliš nemýlím, domnívám-li se, že i k této situaci by se profesor Heller vyjádřil skrze výrok Jana Amose Komenského, který s oblibou opakoval při různých příležitostech: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus!* neboli „Všecko at volně plyne, buď násilí vzdáleno věcem!“

Dalibor Antalk